

КОМУНІСТИЧНА СИМВОЛІКА ЯК ПРЕДМЕТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.436-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

ЛАБА Святослав Володимирович - керівник апарату Франківського районного суду міста Львова

DOI 10.32782/EP.2022.1.15

У статті розглядається проблема одного із основних питань кримінальної політики – конкретизація предмета складу злочину, передбаченого ст. 4361 Кримінального кодексу України. Стверджується, що на сучасному етапі розвитку держави бракує адекватного механізму протидії пропаганді комуністичного й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Короткий огляд кримінально-правової літератури засвідчив, що кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів ще не достатньо вивчена.

Ключеві слова: тоталітарна ідеологія, комуністичний тоталітарний режим, націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим, пропаганда.

Постановка проблеми

У недалекому минулому виготовлення та поширення тоталітарної символіки не вважалося кримінально-карним діянням, а непоодинокі спроби, що були спрямовані на звільнення від наслідків тоталітарних режимів та їх впливу, довго не могли увінчатись успіхом. Лише 9 квітня 2015 р. Верховною Радою України було прийнято закони про декомунізацію: ЗУ «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р., ЗУ «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років». Унаслідок прийняття відповідних законів в Україні була розпочата реформа декомунізації, метою якої були відхід від комуністичної ідеології та переосмислення радянського минулого.

Стан дослідження

Проблема кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а відтак оцінки ефективності сучасної кримінально-правової заборони, піддавалось аналізу у працях В.М. Комарницького, Є.О. Письменського, М.А. Бабак, Л.О.Мостепанюк, А.А. Павловської, О.Е. Радутного, Ю.М. Беклеміщева, О.В. Філей та інших. Водночас доводиться констатувати, що питання кримінально-правових заходів протидії виготовленню, поширенню, а також публічному використанню символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів «не протоптане» науковцями, оскільки відповідна кримінально-правова норма «отримала право на існування» відносно нещодавно.

Таким чином, основною метою цієї статті є вивчення предмета складу злочину, передбаченого ст.436-1 КК України.

Виклад основних положень

Відповідно до п.4 ч.1 ст.1 ЗУ «Про за судження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. №317-VIII символіка комуністичного тоталітарного режиму включає: будь-яке зображення державних прапорів, гербів та інших символів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних республік у складі СРСР, держав так званої «народної демократії»; гімни СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік чи їх фрагменти; прапори, символи, зображення або інша атрибутика, у яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга, молота та п'ятикутної зірки; зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування, працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів; зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті; зображення гасел комуністичної партії, цитат осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії; назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, об'єктів топоніміки населених пунктів, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади та управління; найменування комуністичної партії, її символіка або елементи [1].

Так, поняття державного прапору розглядають як закріплене в законодавстві офіційне полотнище держави, у якому шляхом добору певних кольорів (подеку-

ди з використанням написів та малюнків) відображено ідеї політичного характеру [2, с.19]. Державний герб трактують як закріплений у законодавстві офіційний умовний знак, який через графічне та кольорове зображення окремих фігур виражає ідеї політичного характеру та є символом суверенітету держави [2, с.20]. Державним гімном визнається музично-поетичний твір, який славить країну та її історію та є своєрідною анотацією державної ідеології [2, с.21]. Як один із гімнів періоду СРСР можна навести «Гімн партії більшовиків» СРСР 1939 р. композитора О.В. Олександрова та автора тексту В.І. Лебедєва-Кумача, у якому власне оспівувалась велич комуністичної партії та пропагувався масовий терор проти так званих ворогів народу [3, с.3].

Відповідно до положень вищезазначеного закону, поняття символіки комуністичного тоталітарного режиму включає також «інші символи СРСР, УРСР (УСРР)...». У Спільному проміжному висновку Венеціанської комісії від 25 грудня 2015 р. №823/2015 з цього приводу зазначається, що таке формулювання є доволі відкритим, а тому мало не виключає можливість передбачити сферу застосування Закону на практиці [4, с.21]. Розвиваючи цю думку, Г.В. Берченко зауважує, що відповідний вислів не відповідає вимогам чіткості, ясності, а перелік таких символів має бути чітко визначений у законодавчому порядку [5, с.20-21]. З такою позицією не можна не погодитись, оскільки невизначеність поняття «інші символи» призводить до його довільного тлумачення.

Семантичний зміст поняття «символ» розглядається як форма виразу і передачі духовного змісту культури через певні матеріальні предмети чи спеціально створені образи та дії, що виступають як знаки цього змісту. Також символом може виступати зображення, напис, гасло, пісня, жест або предмет чи сам зовнішній вигляд людини. Зокрема, потребує з'ясування питання чи необхідно відносити георгіївську стрічку до символіки комуністичного тоталітарного режиму. Варто зазначити, що Законом України «Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні

правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки» від 16 травня 2017 р.- № 2031-VIII КУпАП було доповнено ст.173³, яка встановлює заборону виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки. У пояснювальній записці до проекту зазначеного Закону вказується, що георгіївська стрічка для РФ є символом її мілітаристичної могутності, слави імперії та радянського минулого. Вона використовувалась з 1943 р. з метою підняття патріотизму в ході війни, була інкорпорована до радянського Ордена Слави як «гвардійська стрічка». У 1945 р. вона була вжита на радянській медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». У подальшому з 2014 р. георгіївська стрічка використовувалась так званими «силами самооборони Криму» і стала символом російської окупації та агресії.

Очевидно, що законодавець, встановивши адміністративно-правову заборону виготовлення та пропаганди георгіївської стрічки, тим самим виключив можливість надавання таким діям кримінально-правової оцінки. Іншими словами георгіївська стрічка не може охоплюватися поняттям «символіка комуністичного тоталітарного режиму», оскільки в такому б випадку її публічне використання кваліфікувалося б за ст.436¹ КК України. Водночас необхідно звернути увагу на примітку до ст.173³ КУпАП, у якій зазначено, що положення цієї статті не застосовуються у випадках, передбачених ч.3 ст.4 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Натомість у ч.3 ст.4 цього Закону передбачені випадки, за наявності яких не поширюється заборона використання та пропаганди символіки комуністичного тоталітарного режиму. З означеного випливає, що георгіївська стрічка є елементом злочинної символіки. Така позиція також підтвердилась у ході судової практики. Так, вироком Приморського районного суду м. Одеси від 30 травня 2018 р. Ю. було визнано винуватим за публічне

використання комуністичної символіки. Злочин було вчинено за наступних обставин. Ю., діючи умисно, закріпив на ліве заднє пасажирське вікно свого транспортного засобу прапор червоного кольору, на якому зображені серп та молот, танк, п'ятикутна червона зірка з зображенням серпа та молота, зображення георгіївської стрічки та напис «НА БЕРЛІН», які відповідно до ЗУ від 9 квітня 2015 р. №317-VIII є символікою комуністичного тоталітарного режиму [6]. Гадаємо, що публічне використання, демонстрація або носіння самої лише георгіївської стрічки чи її зображення повинно розглядатись як адміністративне правопорушення, оскільки такі дії не становлять суспільної небезпеки. Натомість, якщо георгіївська стрічка використовувалась у комплексі з іншою символікою або якщо на ній були здійснені відповідні написи, які власне виступали гаслами комуністичного режиму, то в такому випадку цим діям повинна бути надана кримінально-правова оцінка. Прикладом цьому слугує вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 22 січня 2021 р. У гром. В. під час проходження прикордонного контролю було виявлено та в подальшому вилучено: 1) георгіївські стрічки з написом «9 мая. Мы наследники победы» в кількості 19 шт.; 2) георгіївські стрічки з написом «Я помню, я горжусь» у кількості 150 шт.; 3) георгіївські стрічки «9 мая. День Победы» у кількості 247 шт. [7].

Наступним різновидом комуністичної тоталітарної символіки є прапори, символи, зображення або інша атрибутика, у яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга, молота та п'ятикутної зірки. Так, емблема серпа і молота, яка пов'язана з пострадянською діяльністю більшовиків, була узаконена в радянській символі Конституцією 1924 р. й означала єдність, союз робітників та селян, а також символізувала владу трудящих [8, с.112]. Що стосується п'ятикутної зірки (офіційна назва «марсова зірка з плугом і молотом»), то вона вперше була затверджена наказом Л.Троцького 7 травня 1918 р. і була призначена лише для солдат Червоної армії.

Ця військова емблема була червоного кольору із золотим оздобленням, у середині зображено плуг і молот. Дещо згодом на червоній зірці замість плуга було відтворено серп і молот. Судовій практиці України відомі випадки притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності за публічне використання символіки комуністичного режиму у виді п'ятикутної зірки із зображенням серпа і молота. Так, Ю. 08 вересня 2020 року, перебуваючи на літньому майданчику пабу «Золотий Колос», що знаходиться за адресою: м. Львів, проїзд Крива Липа, б. діючи умисно, усвідомлюючи, що на футболці, у якій він одягнений, зображений напис «СССР» та стрічка червоно-жовто-червоного кольору, на якій знаходиться п'ятикутна зірка, в центрі якої зображено символ у вигляді контурів перехрещених серпа та молота жовтого кольору, який увінчаний п'ятикутною зіркою, що згідно з висновком мистецтвознавчої експертизи містить «Малий герб Союзу Радянських Соціалістичних Республік», який є символікою комуністичного тоталітарного режиму, публічно використовував такий шлях його демонстрації на вказаній футболці широкому колу людей, допоки його неправомірні дії не були припинені перехожими [9].

Ще одним різновидом комуністичної символіки є зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік. Так, зображення «вождя» вважалось основною складовою пропаганди комуністичного режиму. На них він виступав як організатор і натхненник перемог у громадянській чи революційній боротьбі, поширенні на весь світ комуністичної влади [10, с.68]. Як приклад можна навести плакат Б.Єфимова із зображенням Сталіна та написом «Капитан страны советов ведет нас от победы к победе!», а також плакат В.Дені та Н.Долгорукова із зображенням фігури вождя серед літаків і танків на тлі червоного Кремля із надписом: «Сталинским ду-

хом крепка и сильна армия наша и наша страна» [10, с.68-69].

Що стосується пам'ятників, які присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади СРСР, УРСР (УСРР), то таких, за даними Українського інституту національної пам'яті, на період здобуття незалежності в Україні було декілька тисяч, серед яких 5,5 тисяч присвячені лише Леніну. Утім на підставі ЗУ від 9 квітня 2015 р. №317-VIII до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. були внесені зміни, які власне зобов'язують сільських, селищних, міських рад або сільських, селищних, міських голів населених пунктів здійснити демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік, працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов'язаним із діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті. Водночас, в Україні мають місце поодинокі випадки відкриття пам'ятників, присвяченим вождям тоталітаризму. Скажімо, в Автономній Республіці Крим у лютому 2015 р. було відкрито монумент головним трьом учасникам Ялтинської конференції, одним із яких був Сталін. Також у квітні 2021 р. на так званій території «Донецька народна республіка» встановили бюст Сталіну за його величезний внесок у будівництво Радянського Союзу.

Ще одним різновидом комуністичної символіки є зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним із діяльністю комуністичної партії, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті. Історії відомо чимало сумних подій недалекого тоталітарного минулого, які пов'язані

із жорстоким терором та переслідуванням невинних громадян. Так, Українським інститутом національної пам'яті сформовано список, у якому висвітлено інформацію про події, назви символів та органів влади комуністичного тоталітарного режиму, серед яких наступні: Дружба народів СРСР (на честь встановлення радянської влади і утворення СРСР, що мало місце 30 грудня 1922 р.); Жовтнева (на честь Жовтневого перевороту – збройного державного заклоту в Росії, що відбувся 7 листопада 1917 р. у ході якого владу захопили більшовики); Перекопська перемога (пов'язана із встановленням радянської влади в Україні; на честь наступальної операції Червоної армії в листопаді 1920 р. з метою прориву на територію Криму) тощо [11].

До комуністичної символіки також належать зображення гасел комуністичної партії та цитат осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, у вищих органах влади та управління. В Академічному тлумачному словнику української мови поняття «гасло» розглядається як висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик, провідний принцип. Приміром, гаслами комуністичної партії того часу були: «Партія – розум, честь і совість нашої епохи», «Народ і партія єдині».

Відповідно до словника української мови «цитата» є точним дослівним уривком з якого-небудь тексту. Для прикладу, одними із поширених цитат Сталіна були наступні: «У нас немає полонених, у нас є лише зрадники», «Базікам не місце на оперативній роботі», «Наше діло праве, ворог буде розбитий, перемога за нами», «У кожній помилці є ім'я та прізвище» [12]. Вироком Галицького районного суду м. Львова від 4 травня 2017 р. К. було визнано винуватим за пропаганду елементів комуністичної ідеології, що полягає у поширенні тенденційної інформації, спрямованої на ідеалізацію та популяризацію комуністичної ідеології з символікою комуністичного режиму, до якої належать: публікації, присвячені І.Леніну, тобто особі, яка займала керівну посаду у вищих органах влади СРСР, а також публікації таких загальновідомих комуністичних гасел,

як: «Ленін жив, Ленін живий, Ленін буде жити!», «План – закон, виконання – борг, перевиконання – честь!» [13].

Ще одним елементом комуністичної символіки відповідно до п. «є» ч.4 ст.1 ЗУ від 9 квітня 2015 р. є назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, об'єктів топоніміки населених пунктів, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади та управління. У заключних положеннях Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. зазначено, що сільські, селищні, міські ради або сільські, селищні, міські голови населених пунктів на території відповідної області в установленому Законом України порядку зобов'язані здійснити перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших об'єктів топоніміки населених пунктів, назви яких містять у собі символіку комуністичного тоталітарного режиму. Так, Українським інститутом національної пам'яті створено список у кількості 350 осіб комуністичного тоталітарного режиму, у якому відображено про них короткі біографічні відомості. На їх честь були названі населені пункти, юридичні особи тощо. До числа так званих «героїв тоталітаризму» відносять В.С. Абакумова (один із керівників каральних органів СРСР та організатор політичних репресій) В.О. Овсієнка (брав участь у знищенні українського національного руху в 1917-1922 рр. та був одним із розробників заходів щодо винищення непокірних селян), К.Є. Ворошилова (військовий, радянський компартійний діяч, маршал Радянського Союзу, який у 1919 р. був одним із керівників операції з жорстокого придушення Куренівського повстання проти більшовиків у м. Києві) [11]. Утім внаслідок прийняття декомунізаційних законів лише у період з листопада 2015 р. по липень 2016 р. були перейменовані 25 районів та 987 населених пункти, серед яких 108 перейменувань на честь Володимира Леніна, 35 – Василя Чапаєва, 48 – Сергія Кірова.

Наступними елементами комуністичної тоталітарної символіки, відповідно до положень п.4 ч.1 ст.1 ЗУ від 9 квітня 2015 р. є найменування комуністичної партії, її символіка або елементи. Так, Комуністична партія Радянського Союзу існувала в період з середини 1920 років до 1991 р. Фактично вона, володіючи в державі монопольним правом на політичну владу, сприяла утвердженню тоталітаризму. Фактично правонаступницею радянської компартії стала Комуністична партія України, яка була створена на з'їзді у м. Донецьк 19 червня 1993 р. Її прапор форми прямокутного полотнища червоного кольору із зображеннями п'ятикутної зірки, серпа і молота та портретом В.І. Леніна зі словами «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Програма Комуністичної партії України базувалася на вченнях Маркса - Енгельса – Леніна.

Втім відповідно до Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Правового висновку Комісії з питань дотримання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 23.07.2015 р. №1312/5 було визнано, що статут, найменування Комуністичної партії України не відповідають вимогам ЗУ від 9 квітня 2015 р. А тому вона не може брати участь у виборах, оскільки не є суб'єктом виборчого процесу.

Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогодні наукова база боротьби з пропагандою комуністичного та нацистського тоталітарних режимів належним чином не сформована. Відтак вивчення питання щодо оптимального формулювання елементів комуністичної символіки як предмета відповідного складу злочину потребує ретельного аналізу.

Література

1. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 р. №317-

VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

2. Мамонтова Е. Символічний комплекс атрибуції державного суверенітету. *Політичний менеджмент*. №1. 2011 р. С.17-24

3. Гимн партии большевиков. Музыка А.В.Александрова, слова В.Лебедева-Кумача. – М., 1939. 23 с.

4. Спільний проміжний висновок Венеціанської комісії щодо Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 21 грудня 2015 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)041-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)041-ukr)

5. Берченко Г.В. Декомунізація в Україні: конституційно-правові аспекти. *Форум права*. №4. 2017 р. С.13-23

6. Вирок Приморського районного суду м.Одеси від 30 травня 2018 р. Справа № 522/8678/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74417778>;

7. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 22 січня 2021 р. Справа №619/437/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94351303>

8. Довіна М. Образ великого жовтня в українській літературі 1917-1980 років: семіотичний аспект. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського*. Філологічні науки (Літературознавство). №2 (18). 2016 р. С.110-115

9. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 24 березня 2021 р. Справа №461/8026/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95793850>

10. Авраменко А.В. Радянський плакат 1920-1930-х рр. як засіб пропаганди. *Наукові записки*. Том 101. 2010.

11. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / Сергій Бутко, Сергій Горобець, Ігор Каретніков, Богдан Коро-

ленко, Максим Майоров (упоряд.); Український інститут національної пам'яті. — Київ: Український інститут національної пам'яті, 2015. 234 с.

12. Верхорубова В. Самые известные высказывания Иосифа Сталина. *Комсомольская правда*. 24 октября 2013 г. URL: <https://www.vologda.kp.ru/daily/26150.4/3039190/>

13. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 4 травня 2017 р. Справа № 461/2949/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66326440>; Львівського студента засудили за пропаганду комунізму: суд постановив знищити його партквиток. URL: <https://ukranews.com/ua/news/496526-lvivskogo-studenta-zasudyly-za-propagandu-komunizmu-sud-postanovyv-znyshhyty-yogo-partkvytok>

SUMMARY

The problem of one of the major issues of criminal policy – specification of the subject of the crime under art. 4361 of the Criminal Code of Ukraine. Conclusions are drawn that on the modern stage of state development there is no adequate mechanism of propaganda of the Communistic, Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regimes counteracting in Ukraine. A brief review of criminal literature has given an opportunity to conclude that the issue of criminal responsibility for propaganda of the Communistic, Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regimes is one of those who have not been properly resolved.

The obligatory component of the crime's object is its subject (symbols of the Communistic, Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regimes).

A brief review of criminal literature has given an opportunity to conclude that the issue of criminal responsibility for propaganda of the Communistic, Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regimes is one of those who have not been properly resolved. It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

Key words: totalitarian ideology, the Communistic totalitarian regime, the Nationalistic and Socialistic (Nazi) totalitarian regime, propaganda.